

УДК 343.9.02

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2025.1.68>

С. В. Обшалов

доктор юридичних наук, доцент,
директор
Навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів превентивної діяльності
Національної поліції України,
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-7280-9250

ТАКТИКА ДОПИТУ СУБ'ЄКТА ПІДВИЩЕНОГО ЗЛОЧИННОГО ВПЛИВУ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті досліджується тактика допиту суб'єкта підвищеного злочинного впливу в установах виконання покарань з урахуванням вимог кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства України. Проаналізовано правову природу та ознаки суб'єкта підвищеного злочинного впливу, особливості його процесуального статусу, а також умови здійснення допиту в пенітенціарних установах. У статті розкрито вплив кримінальної субкультури, неформальної ієрархії засуджених і психологічних механізмів протидії слідству на поведінку допитуваної особи. Визначено основні тактичні прийоми та напрями підготовки і проведення допиту з урахуванням принципів законності, забезпечення прав і свобод людини, недопустимості фізичного чи психологічного примусу та гарантій права на захист. Обґрунтовано необхідність поєднання криміналістичних рекомендацій із процесуальними гарантіями, передбаченими Кримінальним процесуальним кодексом України, а також дотримання міжнародних стандартів поводження з особами, позбавленими волі.

На основі положень криміналістичної тактики та теорії слідчих (розшукових) дій проаналізовано стадії підготовки, проведення та фіксації результатів допиту в умовах пенітенціарних установ. Обґрунтовано доцільність застосування спеціальних тактичних прийомів допиту з урахуванням криміналістичних рекомендацій щодо встановлення психологічного контакту, нейтралізації протидії, використання тактичних комбінацій і ситуаційного підходу.

Ключові слова: «вор в законі», «авторитети», суб'єкт підвищеного злочинного впливу, злочинний вплив, використання авторитету, поширення злочинного впливу, встановлення злочинного впливу, кримінальна субкультура, установа виконання покарань, виявлення, розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окресленим питанням присвятили праці В.С. Бондар, С.Г. Киренко, В.О. Левчук, В.В. Малюк, А.О. Нікітін, О.В. Околіт та інші. Водночас, лишаються нерозкритими питання, пов'язані з організацією і тактикою проведення окремих слідчих дій, зокрема допитів у провадженнях відносно суб'єктів підвищеного злочинного впливу, які перебувають в установах виконання покарань.

Мета дослідження полягає у комплексному науковому та криміналістич-

ному аналізі тактики допиту суб'єкта підвищеного злочинного впливу в установах виконання покарань з метою визначення ефективних, законних та обґрунтованих прийомів отримання доказової інформації, що відповідають вимогам кримінального процесуального законодавства України, принципам забезпечення прав і свобод людини та особливостям правового статусу засуджених.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах розвитку кримінально-виконавчої системи України особливої

актуальності набуває проблема протидії злочинному впливу в установах виконання покарань. Наявність у місцях позбавлення волі осіб, які мають підвищений злочинний вплив, зумовлює ускладнення оперативної обстановки, формування стійких кримінальних зв'язків, поширення кримінальної субкультури та вчинення нових кримінальних правопорушень як у межах установ, так і за їх межами. Законодавець, реагуючи на зазначені загрози, запровадив кримінальну відповідальність за встановлення або поширення злочинного впливу, у тому числі в статусі так званого «суб'єкта підвищеного злочинного впливу», що закріплено у статті 255-1 Кримінального кодексу України. Вказана норма спрямована на нейтралізацію діяльності осіб, які організовують, координують або здійснюють злочинний вплив, зокрема в установах виконання покарань, використовуючи свій авторитет, ієрархічне становище та неформальні механізми контролю над іншими засудженими. Водночас ефективна реалізація положень ст. 255-1 КК України на практиці неможлива без належного доказового забезпечення, ключове місце в якому посідають показання осіб, причетних до поширення злочинного впливу або таких, що володіють відомостями про відповідну протиправну діяльність. Згідно зі статтею 224 Кримінального процесуального кодексу України, допит є однією з основних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання та перевірку доказів, однак у випадку допиту суб'єктів підвищеного злочинного впливу він характеризується підвищеним рівнем складності та потребує застосування спеціальних криміналістичних тактичних прийомів. Особливості правового статусу засуджених, визначені Кримінально-виконавчим кодексом України, специфіка режиму відбування покарання, а також психологічні та поведінкові характеристики осіб, які мають підвищений злочинний вплив, обумовлюють необхідність наукового осмислення тактики їх допиту з урахуванням вимог законності, забезпечення прав людини та принципів кримінального провадження, закріплених у Конституції України та КПК України. «Ворів у законі» доцільно роз-

глядати як вид соціально організованих злочинних формувань, тобто в класифікації за кримінально-правовими ознаками цей вияв організованої злочинності належить до злочинних спільнот, а за критерієм рівня діяльності – до транснаціональних організованих злочинних угруповань[5, с. 99-100]. Особи зі статусом «вор в законі» мають значний авторитет серед засуджених та здатні формувати злочинні структури всередині пенітенціарних закладів, що створює загрозу безпеці та правопорядку. Водночас традиційні методи допиту часто виявляються недостатньо ефективними через високий рівень кримінальної адаптації та психологічної стійкості таких суб'єктів. Наукове дослідження тактики допиту дозволяє виявити ефективні підходи, які забезпечують отримання достовірної інформації без порушення законодавства та прав засуджених.

Суб'єкт підвищеного злочинного впливу в установах виконання покарань є особою, яка володіє значним авторитетом серед засуджених та здатна організовувати або координувати протиправну діяльність на території пенітенціарного закладу. Його вплив базується на формальних та неформальних ієрархічних структурах кримінального середовища, що забезпечує контроль над поведінкою інших ув'язнених. Такі особи часто виконують роль лідерів у кримінальних угрупованнях, впливаючи на розподіл ресурсів, конфліктні ситуації та підтримку дисципліни серед засуджених [1, с. 59-65].

Вивчення тактики допиту суб'єктів підвищеного злочинного впливу має особливе значення для забезпечення безпеки та ефективності виконання покарань. Науковий аналіз їх поведінки дозволяє розробляти методики протидії кримінальному впливу та мінімізувати ризики організованих злочинних проявів у пенітенціарних установах. Жаргонно таких осіб у кримінальному середовищі зазвичай називають «вор у законі» або просто «вор» [9]. Це поняття походить із кримінальної субкультури і позначає людину, яка має авторитет серед засуджених, дотримується кримінальних правил та здатна впливати на інших ув'язнених у пенітенціарних установах.

Частиною першою статті 255-1 Кримінального кодексу України передбачено кримінальну відповідальність за умисне встановлення або поширення в суспільстві злочинного впливу за відсутності ознак, зазначених у частині п'ятій статті 255 КК України. З об'єктивної сторони це виражається у вчиненні суспільно небезпечних діянь, а саме: 1) встановлення злочинного впливу в суспільстві або 2) його поширення, за умови відсутності фактичного здійснення злочинного впливу або коли таке діяння вчинене особою, що не перебуває у статусі суб'єкта підвищеного злочинного впливу [3].

У процесі законодавчого регулювання було зазначено, що формулювання зазначених норм потребує конкретизації, оскільки залишаються невизначеними критерії оцінки поширення та посилення злочинного впливу, а також різниця між цими поняттями. Така невизначеність суперечить принципам правової визначеності та верховенства права, закріпленим у статті 8 Конституції України, а також правовим позиціям Конституційного Суду України щодо ясності та недвозначності правових норм, які є необхідними для забезпечення рівного та справедливого застосування закону. Попри зазначені зауваження, законопроект було впроваджено, і у 2020 році до КК України внесено відповідні зміни, що отримали практичне застосування. Примітка до частини першої статті 255-1 КК України уточнює, що під злочинним впливом слід розуміти будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, особистим якостям або іншим можливостям сприяє, координує, організовує або безпосередньо здійснює вплив на злочинну діяльність, у тому числі розподіл коштів, майна чи інших активів, спрямованих на забезпечення такої діяльності. Однак у диспозиції цієї статті законодавець не надає чіткої конкретизації таких дій, що залишає простір для їх правозастосовного тлумачення [8].

На початковому етапі застосування нової норми закону виникало багато питань щодо її практичної реалізації. Зокрема, зазначалося, що підхід законодавця є надто широким і недостатньо обґрунтованим. Особливі сумніви викли-

кала вказівка на «авторитет» та «інші особисті якості чи можливості» суб'єкта «злочинного впливу», суб'єкта «підвищеного злочинного впливу» та особи «вора в законі». Було незрозуміло, які юридичні наслідки виникнуть, якщо злочинний вплив буде здійснюватися особою без авторитету лише через погрози чи залякування. Словосполучення «інші особисті якості чи можливості» залишало значну правову невизначеність. Адже під особистими якостями індивіда можуть розумітися як позитивні характеристики, так і негативні, наприклад сміливість чи боягузтво, сила чи слабкість. У зв'язку з цим виникала потреба у більш чіткому визначенні критеріїв оцінки злочинного впливу в правозастосовній практиці [2].

Суб'єктом злочинного впливу може бути лише особа, яка наділена певними особистими якостями та має авторитет у кримінальному середовищі. Встановлення таких обставин потребує проведення комплексного дослідження, що включає кримінально-правову, кримінально-процесуальну та кримінологічну характеристики особи. Основне завдання такого аналізу полягає у визначенні наявності у особи здатності впливати на поведінку інших осіб та координувати злочинні дії. Поняття «сприяння» визначається як здійснення позитивного впливу на щось, створення умов для виконання певних дій або надання допомоги в їх здійсненні, а «спонукання» – це викликання бажання у когось вчиняти дії, підштовхування до протиправних вчинків. Спонукання, як особливий вид підбурювання, у диспозиції статті 255-1 КК України розглядається не як співучасть, а як безпосереднє вчинення об'єктивної сторони суспільно небезпечного діяння. Координація ж розуміється як процес погодження та узгодження дій, спрямований на забезпечення гармонійного розвитку об'єкта, що є складовою організаційної діяльності особи, яка здійснює злочинний вплив [7, с. 277-279].

Встановлення злочинного впливу в суспільстві розглядається як здатність особи втручатися у розвиток подій або процесів, змінювати поведінку інших осіб через свій авторитет чи владу, формувати мотивацію до вчинення протиправних дій

та спотворювати уявлення про суспільство і законність. Такі діяння кваліфікуються як підбурювання до вчинення кримінального правопорушення відповідно до частини четвертої статті 27 КК України та відповідних статей Особливої частини КК України. Важливо, що законодавець визначає злочинний вплив у суспільстві загально, не деталізуючи конкретні сфери його прояву, що дозволяє особам з авторитетом встановлювати власні правила поведінки у кримінальному середовищі та поширювати правовий нігілізм.

Поширення злочинного впливу включає розширення сфери його дії на певне коло осіб, у тому числі тих, хто не входить до складу злочинної організації чи спільноти. Одним із видів такого поширення є організація або безпосередній розподіл коштів, майна чи інших активів, спрямованих на забезпечення злочинної діяльності, що відрізняється від фінансування групи для вчинення конкретних тяжких та особливо тяжких злочинів. У цьому контексті фінансування стосується існування самої групи для вчинення злочинів, тоді як контроль та розподіл ресурсів забезпечує підтримання злочинного впливу та існування криміногенного середовища на певній території, не зосереджуючись на конкретних кримінальних діяннях [4, с. 245-251].

Тактика допиту суб'єкта підвищеного злочинного впливу в установах виконання покарань потребує комплексного підходу, що враховує як психологічні, так і процесуальні аспекти. Особливу увагу слід приділяти психоемоційному стану особи, її внутрішній мотивації та рівню авторитету серед інших засуджених. Суб'єкти, що мають статус «вор в законі», здатні активно маніпулювати інформацією, контролювати власні емоції та впливати на поведінку оточуючих. Психологічна підготовка слідчого або оперативного працівника передбачає вивчення індивідуальних особливостей поведінки суб'єкта, його комунікаційних стратегій та можливих схем контролю кримінальної спільноти. У процесі допиту важливим є встановлення довіри, мінімізація конфронтації та використання прийомів, що сприяють розкриттю інформації без прямого тиску. Такі методики дозволяють зменшити

ризик маніпуляцій з боку допитуваного та підвищують ефективність процесуальної діяльності.

Процесуальні аспекти допиту передбачають чітке дотримання норм кримінального процесу, забезпечення законності та фіксації всіх дій. Допит суб'єкта підвищеного злочинного впливу повинен проводитися з урахуванням ризику перешкоджання слідству, а також можливого використання здобутої інформації для контролю над іншими ув'язненими. Важливо попередньо підготувати план допиту, включаючи питання, спрямовані на встановлення структури та функціонування злочинної спільноти.

Забезпечення доказової цінності отриманих даних передбачає належне документування відповідей та обґрунтування методів отримання інформації. До закономірностей, зумовлених специфікою процесу доказування, насамперед належить множинність джерел доказів, що формуються на етапах підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення. Розслідування таких кримінальних правопорушень характеризується необхідністю виявлення, фіксації та оцінки значної кількості слідів, які нерідко утворені кількома об'єктами-слідоносцями, а також встановлення інших доказів, що мають істотне значення для кримінального провадження. У ході проведення допитів кожен учасник кримінального процесу може виступати самостійним джерелом нових відомостей, здатних доповнити доказову базу або змінити напрям досудового розслідування [10]. Процесуальні дії мають бути погоджені з оцінкою психологічного стану особи, її рівня впливу та можливих реакцій на різні методи допиту. Таке поєднання психологічних і процесуальних заходів дозволяє підвищити результативність слідчих дій та мінімізувати ризики юридичних помилок.

Психологічні методики допиту суб'єкта «вор в законі» включають вивчення його мотивів, стилю комунікації та поведінкових реакцій на стимуляцію або провокацію. Ефективним є застосування прийомів нейтралізації психологічного тиску, уникнення відкритих конфліктів та використання елементів непрямого впливу.

Суб'єкти підвищеного злочинного впливу здатні приховувати інформацію або свідомо вводити в оману, тому важливим є виявлення внутрішніх суперечностей у відповідях. Психологічне прогнозування реакцій дозволяє коригувати хід допиту та визначати оптимальні підходи до отримання достовірної інформації. Використання психологічного профілювання дає можливість передбачити можливі маніпуляції та розробити заходи для їх нейтралізації. Таким чином, психологічний аспект допиту стає ключовим елементом, що забезпечує ефективність процесуальної роботи з особами, які мають статус «вор в законі».

Організаційно-тактичні заходи допиту включають поетапне встановлення контакту, контроль за інформаційними потоками та обмеження можливості маніпуляцій. Допит слід проводити у безпечному середовищі, що виключає вплив сторонніх осіб та зменшує ризики втручання з боку кримінальної спільноти. Важливо поєднувати відкриті та закриті питання, що дозволяє отримати максимально об'єктивні дані про діяльність групи та її ієрархію. Координація роботи слідчого з адміністрацією установи та психологами сприяє своєчасному виявленню ризиків і прийняттю превентивних заходів. Поширення отриманої інформації серед членів слідчої групи має здійснюватися обмежено, з урахуванням безпеки та конфіденційності. У підсумку, тактика допиту суб'єкта підвищеного злочинного впливу є комплексною системою, що інтегрує психологічні та процесуальні інструменти для ефективного протидії організованій злочинності [6, с. 167-170].

Взаємодія з суб'єктами організованої злочинності характеризується підвищеним рівнем ризиків і складнощів, що зумовлено їхнім досвідом протидії правоохоронним органам та високим рівнем конспірації. Такі особи, як правило, володіють розвиненими навичками психологічного впливу, схильні до маніпулювання та свідомого спотворення інформації. Додаткову небезпеку становить можливість координації їхніх дій з іншими учасниками злочинних спільнот навіть у процесі проведення слідчих дій. Взаємодія з ними може супроводжуватися спробами тиску

на слідство, дискредитації доказів або затягування процесуальних процедур. У сукупності ці обставини істотно ускладнюють отримання об'єктивної та повної інформації.

Суттєвим викликом у роботі з такими суб'єктами є необхідність неухильного дотримання процесуальних гарантій і вимог законодавства. Будь-які порушення встановленого порядку можуть призвести до визнання отриманих відомостей недопустимими доказами, що негативно впливає на результати кримінального провадження. Крім того, складність полягає у необхідності балансування між активністю слідчих дій та забезпеченням прав і свобод допитуваної особи. Невизначеність правового статусу окремих форм злочинного впливу також створює труднощі для належної правової кваліфікації дій таких осіб. У зв'язку з цим особливої ваги набуває чітке процесуальне планування взаємодії з представниками організованої злочинності [2].

Ефективні підходи до отримання достовірної інформації без порушення законодавства мають ґрунтуватися на поєднанні правових, психологічних та тактичних засобів. Доцільним є використання поетапного допиту, логічної побудови запитань та аналізу внутрішньої узгодженості показань. Важливу роль відіграє попередня підготовка слідчого, зокрема вивчення особистості допитуваного, його ролі в злочинній ієрархії та можливих мотивів поведінки. Ефективність також підвищується завдяки зіставленню отриманої інформації з іншими доказами та оперативними даними. Такий комплексний підхід дозволяє мінімізувати ризики маніпуляцій і забезпечити отримання правдивої інформації в межах чинного законодавства [8].

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що тактика допиту суб'єкта підвищеного злочинного впливу в установах виконання покарань передбачає інтеграцію психологічних та процесуальних підходів для ефективного отримання достовірної інформації. Основну увагу слід приділяти оцінці авторитету особи, її впливу на оточення та можливих схем маніпуляцій. Допит повинен проводитися із дотриманням усіх процесуальних гарантій, що

забезпечує допустимість отриманих доказів. Використання поетапної побудови запитань, аналіз поведінкових реакцій та прогнозування психологічних стратегій сприяє зниженню ризику дезінформації. Комплексний підхід дозволяє мінімізувати загрози для слідчих і водночас забезпечити об'єктивність процесу. У підсумку, ефективна тактика допиту таких осіб сприяє протидії організованій злочинності та зміцненню правопорядку в пенітенціарних установах.

Список використаної літератури:

1. Киренко С. Г. Проблеми кримінально-правового забезпечення боротьби з організованою злочинністю. *Dictumfactum*. 2020. № 2. С. 59–65.
2. Крамаренко Ю. М., Скок О. С., Шевченко Т. В., Хашев В. Г. Сучасні питання протидії організованій злочинності в Україні та закордоном: монограф. Дніпро: Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.
3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Левчук В. О. «Вор в законі»: відоме поняття та нові кримінально-правові проблеми. *Нове українське право*. 2021. № 4. С. 245–251. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.4.36>
5. Малюк В. В. Характеристика осіб-носіїв оперативно значущої поведінки, які вчиняють кримінальні правопорушення у складі злочинних спільнот. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 2. С. 99–100. doi: <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2021.2.18>
6. Нікітін А. О. «Злодій у законі» у кримінальному законодавстві: зарубіжний досвід та процес запровадження в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 2. С. 167–170.
7. Околіт О. В. «Суб'єкт злочинного впливу», «суб'єкт підвищеного злочинного впливу», «вор в законі»: співвідношення понять. *Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової: зб. матеріалів (Запоріжжя, 10 берез. 2022 р.)*. Запоріжжя, 2022. С. 277–279.
8. Речицький В. Критичний аналіз ст. 255 Кримінального кодексу України щодо встановлення відповідальності за злочини, вчинені «злочинною спільнотою» (станом на 22.07.2020). *Харківська правозахисна група. Інформаційний портал «Права людини в Україні»*. URL: <https://khpg.org/1595421303>
9. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. Т. 9. URL: <http://sum.in.ua/s/spryjaty>
10. Бондар, В. С. Особливості проведення допитів у процесі реалізації тактичних операцій у розслідуванні злочинів, учинених злочинними спільнотами. *Часопис Київського університету права*. 2023. № (1). С. 133–144.

Obshalov S. V. Tactics of interrogation of a subject of increased criminal influence in penal institutions

The article examines the tactics of interrogation of a subject of increased criminal influence in penal institutions, taking into account the requirements of the criminal procedural and penal enforcement legislation of Ukraine. The legal nature and characteristics of a subject of increased criminal influence, the features of his procedural status, as well as the conditions for conducting interrogation in penitentiary institutions are analyzed. The article reveals the influence of the criminal subculture, the informal hierarchy of convicts and psychological mechanisms of counteraction to the investigation on the behavior of the interrogated person. The main tactical techniques and directions of preparation and conduct of interrogation are determined, taking into account the principles of legality, ensuring human rights and freedoms, the inadmissibility of physical or psychological coercion and guarantees of the right to defense. The need to combine forensic recommendations with procedural guarantees provided for by the Criminal Procedural Code of Ukraine, as well as compliance with international standards for the treatment of persons deprived of their liberty, is substantiated. Based on the provisions of forensic tactics and the theory of investigative (detective) actions, the stages of preparation, conduct and recording of interrogation results in penitentiary institutions are analyzed. The feasibility of using special tactical interrogation techniques is substantiated, taking into account forensic recommendations for establishing psychological contact, neutralizing resistance, using tactical combinations and a situational approach.

Key words: «thief-in-law», «authorities», subject of increased criminal influence, criminal influence, use of authority, spread of criminal influence, establishment of criminal influence, criminal subculture, penal institution, detection, investigation.